

יחסו של ה'שפת-אמת' לציונות

(עיון בדרשותיו)*

ר' יהודה ליב אלטר (להלן השפת-אמת) חי ופעל לפני כ-100-150 שנה (נולד בשנת תר"ז ונפטר בשנת תרס"ה)¹, והיה מודע לעליית הציונות. בתקופתו אירעו מאורעות מהפכניים, החל בחיבת ציון וכלה בקונגרס הציוני ובעלייה השנייה².

לכל אורך ספרי השפת-אמת על התורה, שנתחברו במשך למעלה מ-30 שנה³ שבהן כיהן כאדמו"ר ואמר את דרשותיו, לא ניתן למצוא, ולו התייחסות ישירה אחת למאורעות הזמן המסעירים. נראה על פני השטח שלשפת-אמת אין עניין בכך; כל ענייניו בעבודת ה' החסידית המוטלת על הפרט.

ואולם חסידות גור שתחת הנהגתו היתה מעורבת בענייני הזמן, ולאדמו"ר מגור היתה דעה ברורה בעניין; על כך אנו למדים מתוך העובדות ההיסטוריות שיובאו להלן.⁴

א. העובדות ההיסטוריות ומשמעותן

אחרי פסח תר"ס החלו לדבר בחצר השפת-אמת נגד הציונות. אחד מנכבדי החסידים טרח לאסוף מכתבים מאת רבנים שנמנו עם חסידי גור. בחג השבועות של אותה שנה נתבקשו החסידים שבאו לחסות בחג בקרבת הרבי, שבשובם לבתיהם יפרסמו ברבים, שאסור להתחבר עם הציונים, לא להתחתן עמהם וכדומה. ואמנם, חסידים רבים ששבו לבתיהם אחר החג, הפיצו את דבר האיסור במקומות מושבותיהם.

כדי להסיר את התנגדות האדמו"ר הוחלט לשגר משלחת רבנים בראשות הרב ריינס, לבקר את האדמו"ר בפולין, להסביר לו את מהות הציונות ולנסות לשנות את דעתו השלילית עליה. ביום

* מאמר זה הוא פרק מתוך ספר על הרב קוק בין חסידים למתנגדים שעתיד לצאת לאור בע"ה. תודתי נתונה למורי הרב שג"ר, תחילתו של המאמר מבוסס על רעיונות ששמעתי מפיו. יהא זה לרפואתו השלמה. גרסה מורחבת של המאמר תופיע בגיליון הבא של "מכלול", כתב העת של המכללה לבנות בירושלים.

1. החל משנת תר"ל היה השפת אמת' לאדמו"ר השני לבית גור, ולמנהיג מרכזי ביהדות זמנו. מקורות לתולדותיו והגותו עיי בדברי מו"ר הרב ח"י הדרי: "שפת השביעית" (ירושלים תשנ"ד) עמ' 7 הע' 1.

2. העלייה הראשונה - תרמ"ב; חיבת ציון - תרמ"ד; הקונגרס הציוני הראשון - תרנ"ז; העלייה השנייה - תרס"ד.

3. תרל"א-תרס"ה. דברינו כאן מתייחסים לשפת-אמת על התורה ולא לשפת-אמת ליקוטים.

4. עפ"י: אי רובינשטיין, תנועה בעידן של תמורה, עמ' 50-53. סקירה רחבה יותר על התנגדותם של אדמו"רי פולין לציונות ראה שם עמ' 53-56. דברינו כאן מתייחסים לשפ"א בלבד ומובאים בתמציתיות. ראה גם יי שלמון, דת וציונות - עימותים ראשונים, עמ' 298, וכן אי רביצקי, הקץ המגולה ומדינת היהודים, עמ' 241.

א' דר"ח תמוז הגיעו לגור. על השיחה עם הרבי מספר אברהם גרין⁵, שהיה נוכח בפגישה, כדלהלן: הרבנים שאלו את הרבי מדוע הוא מתנגד כל כך לרעיון הציוני, הם שאלוהו "רבי במה דנתני?". השיב הרבי: "וכי מה אני עושה? הרי אני עושה כלום (וועס טהו איך דען, איך טהו דאך גארנישט), כשאני לעצמי אינני מחזיק ברעיון זה ומתנגד לו, אך בפועל אינני עושה כנגדו כלום". אמרו לו הרבנים: "הלא שמענו שבביתו מכינים איסור על הציונות והציונים, שיצא בקרוב לאור". תמה הרבי, פרש כפיו כלפי מעלה ואמר: "בביתי?! הלא אינני עושה כלום". משניסו הרבנים להשפיע על הרבי שיפעל באופן חיובי למען הרעיון הציוני, ענה שהוא קיבל את הספר 'אור לישרים'⁶, שמתוכו נוכח שראשי הציונות הינם אפיקורסים, ומטרתם להסיח ולהדיח את ישראל מה' ותורתו. הרבנים השיבו שאין להאשמות שמביא בעל 'אור לישרים' שייכות לגוף הרעיון, שמטרתו רק שיבת ציון ובניין הארץ:

ואם אפיקורסים שונים מצאו לטוב לקיים מצוות התורה ידועות, האם בשביל כך נחדל אנחנו, החרדים, מלקיים אותן המצוות, חלילה, בכדי להכעיס את אותם האפיקורסים? בהמשך השיחה הציעו הרבנים, שהרבי ישלח רבנים אחדים מחסידיו לאסיפת הרבנים שצריכה להתקיים בקרוב בוילנה, כדי להיווכח מהי הציונות ומה טיבה. הרבי סירב, באומרו שדרכו להשיב לחסידים השואלים לעצתו בעניינים אישיים פרטיים, אך אין הוא מתערב בענייני כלל ישראל.

גם הרב ריינס עצמו מספר על תגובתו של הרבי מגור:

הרה"ק מגור שליט"א אמר אז בפה מלא כי אף שלבו איננו הולך אחר הציונות ואין דעתו מסכמת לה ואם ישאלנו איש על דעתו בזה לא יכחידנה תחת לשונו, בכ"ז חלילה לו לצאת נגד הציונות, ורק בוקי סריקי תלו בו אלה שאומרים כי דעתו לעשות איסור על הציונות⁷. לעניין המובא על ידי גרין והרב ריינס יש להוסיף כי אחרי פסח תר"ס הופץ בפולין מכתב, כביכול מאת הרצל אל השפת-אמת שבו מבקש הרצל מהשפת-אמת שיואיל לתת את "ברכתו הקדושה" לציונות ויצווה לסרים למשמעתו לפעול למענה, שאם לא כן "יאסוף הרצל את ידו" מן הציונות. מכתב זה כנראה מזויף ואינו אלא מעשה קונדס⁸, שהחסידים לקחו אותו ברצינות⁹, והדבר עורר מחדש את התנגדות מנהיגיהם לציונות. השפת-אמת ראה אמנם סימן ברכה בעלייה לארץ ישראל. כך משמע ממכתב תשובה שכתב

5. היה בין מייסדי האגודה 'בני ציון' בפלונסק, והצטרף לימורח"י עם ייסודו בשנת תרס"ב. הוא היה אחיו הבכור של דוד בן גוריון. היה פעיל בניסיונות לרכוש צדיקים חסידיים לטובת הציונות. חיבר קונטרס בשם 'יקוב הדין את ההר' - נגד מתנגדי הציונות ביהדות החרדית (חסידית). את הדברים המובאים להלן בשמו העלה על הכתב ב'היהודי', תרס"ב, גיליון 25, 35-36 - 'הארץ' מיום 27.9.35 וכן בספר 'פלונסק והסביבה', עמ' 143-150.
6. 'אור לישרים', חוות דעת גדולי הזמן וחכמיה ערוכים בדרך אמונה וברוח משפט נגד הציונות, "ייל ע"י הרי' שלמה זלמן לנדא והרי' יוסף רבינוביץ (ווארשה תר"ס).
7. קול-קורא הראשון של 'המזרחי', כ"ח אדר ב' תרס"ב, הע' 2.
8. מכתב זה הוכחש ע"י הוועד הפועל הציוני, ב'המליץ' 1900, גיליון 151, עמ' 2.
9. ראה א"ע ברומברג, מגדולי החסידות, ספר ב, עמ' קז-קח. ברומברג כותב שגם נחום סוקולוב נתקבל לשיחה אצל השפ"א וניסה להשפיע עליו להתייחס בחיוב לציונות.

לאדמו"ר ר' חיים ישראל מפילוב, נכדו של ר' מנחם מנדל מוקצק, משנת תרס"א¹⁰, כנראה בקשר להצעה להעלות לארץ ישראל אלף משפחות חסידיות:

בוודאי מי שיש לו קצת יראת שמים בלבבו ומקבל על עצמו לשמור ולקיים מצוות התרומות ומעשרות ויודע בנפשו שגם בני ביתו לא ימחו בידו אין לו לחוש ולמצוה יחשב לו.

אולם הוא חושש מעמידה בניסיון זה:

אך מי שאינו בטוח בנפשו לקיים המצוות כי רבים המה, מתנות עניים ומעשרות עולה כחומש מן התבואות. והעולה על כולנה שנת השמיטה שהיא ניסיון גדול לפי דעתי, בפרט אם כל מחייתם תהיה רק מתבואת הארץ. לכן לא בנקל להביא עצמו לידי ניסיון בזה.

אבל אם עצם העלייה אינה לשמה ורק משום דוחק הפרנסה במקום מגוריהם וגם העולים הם אנשים מנוערים מעול מצוות ומתנהגים בהפקרות:

בזה יש בוודאי איסור לפי עניות דעתי.

עד כאן העובדות ההיסטוריות.

במבט ראשון נראה כי עיקר התנגדותו של השפת-אמת' לציונות היא מחמת שהעומדים בראשה אינם שומרי תורה ומצוות. השאלה המתבקשת היא: האם נתן השפת-אמת' בטיי לדעותיו אלו גם בהגותו?

כאמור, למראית עין, המיית הימים אינה עולה מדרשותיו, כפי שהוצגו לעיני הקורא בספר 'שפת אמת' על התורה. אולם התבוננות מעמיקה יותר מבין השיטין של כתביו, מראה שניתן ללמוד מהם על המחשבה העיונית העומדת ביסוד ההתנגדות לציונות. עיון מעמיק בכתביו מוכיח שהתנגדותו לציונות איננה נובעת רק מחמת חילוניותה של תנועה זו, אלא קשורה לתפיסת הגאולה על פי השקפת עולמו, שאיננה עולה בקנה אחד עם התהליכים המתרחשים בתקופת הציונות.

ב. האופי הכללי של הגות השפת-אמת

שלא כאדמו"ר הזקן רש"י מלאדי, מייסד חב"ד, שבדרשותיו המעמיקות ובבירוריו השיטתיים הרבה להתמודד עם השאלות הקשות של תורת הא-להות והבריאה, ממעט השפת-אמת' להלך במבוך המפותל של תורת הצמצום והבריאה, מהותו של הישי' ואופן התהוותו. האינטרס המרכזי שלו מכוון לבירור בחינתה הדינמית של הבריאה, ולתיאור התהליכים המתחוללים בה בחתירתה אל השגת תיקונה ושלמותה.

ברוח התקופה, שכאמור, מאופיינת באירועים היסטוריים מהפכניים, נותן השפת-אמת' השלכה או מינוח היסטוריוסופי לאותו רעיון המצוי אצל האדמו"ר הזקן במישור אחר. לדוגמא: מושגים של "יש" ו"יש" מתחלפים אצל השפת-אמת' לטבעי' ומה שילמעלה מן הטבעי' או ליגלותי' ו'ארץ ישראל'¹¹. העבודה של 'ביטול הישי' אצל החסידות המוקדמת, שבמסגרתה אדם לוקח את המציאות החומרית ומחזיר אותה למצבה הראשוני כשהייתה כלולה ב'אין-סוף', תהיה אצל השפת-אמת' עבודה של יתקון הטבעי' או של 'מסירות נפש', ותפקידה של ארץ ישראל הוא להפוך

10. ראה אוצר מכתבים ומאמרים מבעל שפי"א, תשמ"ו, עמ' קו.

11. על ההבדלים שבין הגות החסידית המוקדמת לבין הגותו של השפי"א ראה יי יקובסון, "גלות וגאולה בחסידות גור", דעת 3/2 (תשלי"ח-תשלי"ט), עמ' 175-177, 185, 189-191.

את המציאות החומרית למשהו שכלול בשורשו ומוכלל בקודש. ראשוני החסידים, ובעיקר האדמו"ר הזקן, דיברו במונחים קוסמיים ופסיכולוגיים, בעוד השפת-אמת מעביר את כל זה לתהליכים היסטוריים, לעם ישראל, לארץ ישראל, לגלות וגאולה. ההבדלים הללו אינם רק הבדלים שבניסוח, משום שברגע שבמקום 'ביטול הישי' מדבר השפת-אמת על 'מסירות נפש', שהיא פעולה של האדם בניגוד לחוקיות הטבעית ולתפיסה החיצונית של הדברים, מתקבלת כבר תוצאה בעלת אופי שונה. האדמו"ר הזקן ודאי התכוון להגיע לדבקות א-להית שניתן לכנות אותה דבקות מיסטית, ולעומתו השפת-אמת מנסה ליצור איזו תנועה של עם. אולם למרות הבדלים אלו, נשאר השפת-אמת נאמן לעקרונות הבסיסיים של החסידות, וכפי שניווכח בפרקים הבאים, בתקופתו מקבלים העקרונות הללו ביטוי אקטואלי ומעשי.

ג. משמעות הקשר בין עם ישראל לארץ ישראל

בפרשת יתרו שנת תרנ"א מופיעה הדרשה הבאה היכולה לשמש לנו נקודת מוצא לבחינת יחסו של השפת-אמת לארץ ישראל ולציונות:

בפסוק זכור את יום השבת. ואיתא¹²: אמרה **שבת**, לכל נתת בן זוג כו'. השיב הקב"ה, **כנסת ישראל** יהיה בן זוגך. הענין הוא על פי מה שכתוב בזוהר הקדוש¹³ ויברך כו' את יום השביעי, כיון דלא אשתכח ביה מזונא, מאי ברכתא אשתכח ביה, אלא כולוה ברכאין תליין בשביעאה כו'... ובני ישראל הם בעצמם כמו בחינת השבת הני"ל.

השפת-אמת יוצא מתוך מדרש המזהה את עם ישראל עם השבת. זיהוי זה אינו מובן, שהרי ישראל והשבת הם מושגים הלקוחים מתחומים שונים. לכן מבאר השפת-אמת שהמשותף לשניהם היא העובדה שהם מייצגים את השורש והשפע הרוחני של העולם, המנביע וגורם להתהוותם של ששת ימי השבוע ואומות העולם בהתאם. וכמאמר הזוהר על השבת שברכתה אינה בעולם הפיזי הממשי, שהרי השבת בניגוד לששת ימי המעשה לא הביאה לעולם יצירה חדשה בנגלה, אלא היא השורש הרוחני המקיים את העולם. היחס הזה שבין השבת לששת ימי המעשה הוא אותו יחס שבין עם ישראל לשאר אומות העולם. כוחו וסגולתו של עם ישראל הוא בקיום הרוחני שלו, ואת הכוח הזה קיבל עם ישראל במתן תורה. יש כאן אם כן זיהוי של שני המושגים: השבת וישראל.

זיהוי זה מביא את השפת-אמת למסקנה מרחיקת לכת:

לכן בני ישראל שנבחרו מכל העמים להיות לו סגולה הם בעולם הזה שפלים מכולם. בפרט בגלות. וכמו שהשבת הוא שורש כל הברכות ולא משתכח ביה מזוני בהתגלות. כמו כן בני ישראל הם מקבלים שורש כל הברכות, וברוחניות לא בהתגלות.

ההנחה שכוחו של עם ישראל אינו בצדה הנגלה והממשי של המציאות, מסבירה לדעת השפת-אמת את העובדה ש"הם בעולם הזה שפלים מכולם", כלומר את העובדה שעם ישראל לא זכה להצלחות במובן הגשמי, כפי שזכו לכך אומות אחרות. יעידו על כך במיוחד הגלויות הרבות לאורך ההיסטוריה, דבר שאין לו אח ורע אצל אומות העולם. הצלחה חומרית והצלחה רוחנית

12. בראשית רבה יא, ח.

13. זוהר ח"ב פח, א.

אינן עולות בקנה אחד. רוחניותו של עם ישראל היא הסיבה לחוסר הצלחתו בעולם המעשה¹⁴. בהתאם לכך מוסיף השפת-אמת:

וזהו שכתוב, אנכי ה' א-להיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים. ומקשים¹⁵, למה לא כתיב אשר בראתיך. אבל באמת בעולם הזה אין לבני ישראל מקום בקביעות. ולכן עבדים היינו לפרעה במצרים כו'. כי אין זה מקום שלנו. ולכל אומה יש מקום. אך בני ישראל מקום שלהם למעלה מן הטבע והזמן והמקום¹⁶.

ובכן גם את אותה שאלה מפורסמת של ריה"ל, מדוע לא נאמר במתן תורה: אנוכי ה' א-להיך אשר בראתיך, מתרץ השפת-אמת על פי אותו רעיון. הפסוק: "אנוכי ה' א-להיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים" מבטא את מהותו של עם ישראל שנועד בתוך גלות מצרים כעם של גרים ועבדים, משום שבמהותו הוא אינו שייך לעולם הזה, והוא כגר שאין לו מקום בעולם, ואילו הביטוי 'אשר בראתיך' מסמל את בריאת העולם הזה, ובתוך כך מורה על מציאות קונקרטי, מקום והוויה טריטוריאלית.

בהגדרות של העולם הזה, טוען השפת-אמת, אין לעם ישראל מקום בעולם¹⁷, ואין משהו שהופך אותו לעם. מבחינה ארצית עם ישראל צריך להיות עם של עבדים, וכך המצב הנורמלי. ומה הופכו לעם? הנהגת התורה.

השאלה המתבקשת לאור כל המסקנות הללו היא: מה טיבה ומה מקומה של ארץ ישראל כארץ שהתורה מייעדת אותה להיות מקום מושבם של עם ישראל?

לשאלה זאת מתייחס השפת-אמת בדרשה נוספת שלו לפסח תרס"ג ד"ה עבדים היינו:

ולפי שאין מזל לישראל ועולם הזה תליא במזלות היו בני ישראל משועבדים לפרעה... והקב"ה הוציאנו משם בדרך נס ונתן לנו ארץ ישראל בדרך נס שמצד הטבע אין לנו מקום בעולם הזה¹⁸...

לדעת השפת-אמת, הקשר שבין עם ישראל לארץ ישראל אינו נתפס כדבר טבעי ומובן מאליה¹⁹.

14. השפ"א רומז בדבריו אלו לשאלה המרכזית שעוסק בה ריה"ל בספר הכוזרי שקרא לו: "ספר תשובות לטענות נגד הדת המושפלת והבאת ראיות להגנה עליה". תשובתו העקרונית של ריה"ל היא שהגלות בצד היתה עונש היא גם שליוח להעברת הענין הא-להי לאומות העולם. השפ"א לעומתו רואה בגלות ביטוי לרוחניותו של עם ישראל.

15. כוזרי א, כה. ריה"ל לשיטתו רואה בפסוק זה ביטוי לכך שהעובדה ההיסטורית "אשר הוצאתיך מארץ מצרים" היא הבסיס לאמונה ולא ההשגה העיונית של "בורא שמים וארץ".

16. עיי עוד פסח תרמ"ז ד"ה כשושנה, שם תרנ"ג ד"ה עבדים.

17. עיי מהר"ל, נצח ישראל, תחילת פרק נו.

18. על פי עיקרון זה יש לשפ"א הסבר מקורי על הקשר בין הגלות לבין לידת יצחק: המשותף לשניהם הוא מצב על טבעי. המציאות של עם ישראל כעם שאין לו שייכות לעולם הזה מקורה בלידת יצחק שהיא בעצם לידת עם ישראל, לידה שלא כדרך הטבע.

19. בעיה זו המוצגת כאן בשפ"א נידונה גם בספר הכוזרי. במאמר השני, סי' ט, שואל המלך: "מה שאמרת 'עם הא-לוה' כבר נתברר לי, אולם מה שאמרת 'בארץ הא-לוה' קשה לי לקבל זאת". במילים אחרות המלך מתקשה לראות בארץ, בטרטוריה, משמעות של קדושה והוא אינו מבין את החיבור ארץ וא-לוה. החבר עונה לו במשל הכרם: כפי שהענבים זקוקים לבית גידול טבעי כך עם ישראל יכול לזכות לענין הא-להי (הנבואה) רק בארץ ישראל. השימוש במשל הכרם מעיד על כך שריה"ל תופס את החיבור בין עם ישראל לבין ארץ ישראל כדבר טבעי ואורגני, ולא כחיבור של שני הפכים המתרחש על ידי נס כפי שתופס השפ"א.

המשמעות המעשית שיש לדברים אלו היא שגאולה באופן טבעי היא בלתי אפשרית. אין לנו יכולת לקיים מדינה באופן נורמלי. אמנם ניתנה לנו ארץ ישראל, אבל היא לא ניתנה באופן טבעי ואי אפשר להיאחז בה במובן הנורמלי, כפי שקיים אצל עמים אחרים. ניתן לראות בדבריו אלו של השפת-אמת את אחד ההסברים (ואולי את העיקרי שבהם), לסירובו להצטרף לתנועה הציונית. מהותה של התנועה הציונית היא גאולה **בדרך הטבע**, עם ישראל גואל את עצמו על ידי עצמו באופן טבעי, על מנת לחיות כאן בארץ ישראל חיים **במובן הנורמלי**, ובצד זה עם ישראל הוא ככל העמים. גאולה כזאת כאמור לא תיתכן על פי השפת-אמת. לדבריו אלו ישנה השלכה על פרשה נוספת בתורה - פרשת המרגלים. ניתוח פרשנותו לפרשה זו מזווית אקטואלית יכול לשפוך אור נוסף על יחסו לתנועה הציונית.

ד. פרשת המרגלים על רקע ההתעוררות הציונית

במדרש רבה בתחילת פרשת שלח מופיעה הדרשה הבאה ששימשה לשפת-אמת מקור להבנת חטאם של המרגלים:

הלכה: מהו לפרוש לים הגדול קודם לשבת שלשה ימים? שנו רבותינו: אין מפליגין בספינה בים הגדול שלושה ימים קודם לשבת בזמן שהוא הולך למקום רחוק... ואם היה שליח מצוה, מותר לו לפרוש בכל יום שירצה. למה, מפני שהוא שליח מצוה, ושליח מצוה דוחה את השבת²⁰. וכן את מוצא בסוכה, ששינו, ששלוחי מצוה פטורין מן הסוכה, שאין לך חביב לפני הקב"ה כשלוח שמשלח לעשות מצוה ונותן נפשו כדי שיצלח בשליחותו. ואין לך בני אדם שנסתלחו לעשות מצוה ונותנים נפשם להצליח בשליחותן כאותם שנים ששלח היושע בן נון... אלו פנחס וכלב, והלכו ונתנו נפשם והצליחו בשליחותן... אבל שליחים ששלח משה היו רשעים... השפת-אמת התייחס למדרש זה בהרבה מדרשותיו לפרשת שלח. בשנת תרמ"ג הוא מבאר את המדרש בצורה זו:

במדרש, שלוחי מצוה דוחין את השבת וכן פטורין מן הסוכה. הענין כי בני ישראל **במדבר** היו בחינת השבת, על פי ה' יחנו כו'... וכן היו תחת העננים, שהוא ענין הסוכה, ולכן היה קשה להם לצאת מבחינה זו. אבל יש להבין כי לעשות רצונו יתברך הוא עיקר השלמות. וזה הענין שנותן נפשו בשליחותו. והגם שלא הרגישו בזה השביתה והמנוחה היה להם לדחות הכל כדי לעשות רצון המלך. וכמו שאין הנשמה הולכת ברצונה לעולם הזה רק על פי גזירת מלך. ובאמת עיקר תיקונה נעשה בעולם הזה. וזה ענין מחלוקת שלשם שמים סופה להתקיים, כענין ימי המעשה שיש בהם קטטות ומריבות ומלחמות. מכלל שהשבת נקראת יום מנוחה, משמע שימי המעשה הם המה ימי מחלוקת...

השפת-אמת רואה במדרש זה של "מהו לפרוש לים הגדול" משל לפרשת המרגלים העוסקת בשליחות למשימת המעבר מהמדבר לארץ ישראל, ובתנאים שבהם ניתן לבצע שליחות זו. בהתאם להנחה זו הוא עורך מספר זיהויים: **המדבר** שהיתה בו הנהגה נסית "על פי ה' יחנו" מזוהה עם **השבת**, וכן עם **הסוכה** שמקורה בענני הכבוד שליוו שם את העם. מהבחינה הזו דווקא המדבר מסמל תקופה של שביתה ומנוחה. לעומת זאת **ארץ ישראל מזוהה עם הים הגדול**, המסמל את ימי המעשה שיש בהם "קטטות ומריבות ומלחמות". שליחות המרגלים באה על רקע הציווי לצאת ממנוחת המדבר כדי להתמודד עם הטבע ועם

20. הכוונה היא למצוות עונג שבת.

ארץ ישראל, שהיא הנהגת העולם הזה. זוהי הסיבה ש"היה קשה להם לצאת מבחינה זו". הם פוחדים מהטבע ומהארציות. סירובם של המרגלים משול לסירובה של הנשמה לרדת לעולם הזה.

דבריו אלו של השפת-אמת הם המשך לאותה מגמה שראינו בפרק הקודם. עם ישראל הוא בן זוגו של השבת. השבת מזוהה עם המדבר שבו גם ניתנה התורה. המדבר כמקום שבו ההנהגה היא על טבעית הוא המקום המתאים לישראל. זוהי נקודת המוצא של המרגלים, ומכאן סירובם להיכנס לארץ ישראל.

השאלה היא: מהי אם כן טעותם של המרגלים ובמה חטאם?

התשובה שנותן השפת-אמת היא זו:

אבל יש להבין כי לעשות רצונו ית' הוא עיקר השלמות. וזה ענין שנותן נפשו בשליחותו. רצונו של הקב"ה הוא שיעבדו אותו בארץ ישראל. רק ההתמודדות עם הטבע והארציות בעולם הזה יכולה להביא את האדם לתיקונו השלם. היכולת של האדם להתמודד עם משימה זו מותנית בכך "שנותן נפשו בשליחותו", כלומר אם הוא **שליח מצוה**. **שליח מצוה** יכול לפרוש **ליים הגדול** ולדחות את **השבת**. חששם של המרגלים אמנם היה מוצדק, אבל הם טעו בכך שלא הבינו שיש להם יכולת להיות שלוחי מצוה, כאותם שליחים ששלח יהושע לארץ ישראל. ננסה להבין למה התכוון השפת-אמת במושג 'שליח מצוה' ומהי אמת המידה שעל פיה ניתן להבחין בין שליח מצוה לשליח רשות.

השפת-אמת, בעקבות המדרש, מגדיר כשליח מצוה את מי "שנותן נפשו בשליחותו". הגדרה זו מתבארת יותר בפסקה הראשונה של פרשת שלח (שנת תרל"א):

במדרש, שלוחי מצוה... אא"ז מו"ר זצלה"ה רגיל לומר כי גם **אדם המקיים מצות בוראו שנשתלח בעולם הזה כדי לעשות רצונו יתברך נקרא שליחי מצוה** בוודאי. דקשה להמדרש, מה ציווי השליחות, מאחר שלא הוטב בעיני ה'. רק כי היתה עצה להינצל על ידי שהי יתברך עשה מזה מצוה והיה להם לילך בתורת מצוה. אף כי היה רצונם מעצמם לשלוח מרגלים, מכל מקום, עתה שהיה להם ציווי מהי יתברך היו צריכין למסור ולבטל רצונם לעשות רק כדי לעשות רצון ה' יתברך, וממילא היו ניצולים. ובאופן זה היה טוב השליחות... וכן בכל מצוה, אם האדם מבטל באמת כל רצונו אך לא לזכות למדרגות רק כדי לעשות רצון ה' בלבד, נקרא שנותן נפשו בהשליחות. **כי אם מצרף חפצו אינו שליח**. וזהו שכתוב בשליחי יהושע, חרש, שעשו עצמן קדרין כו'. ושמעתי מאמו"ז ז"ל שכיון שהלכו לאשה זונה הוצרכו לבטל ההרגש שלהם, וזהו חרש כו'. וזהו שכתוב קדרין, שכלי חרס אין החשיבות רק התשמיש שבה, אבל גוף החרס אינו כלום. **וכן ענין הביטול לידע שהוא רק כגרון ביד החוצב בו ממש. ואינו רק כלי מוכן לעשות רצון ה' יתברך אבל לא לצרף רצון עצמו כלל.**

ההבדל בין שליח מצוה לשליח רשות מתבטא ביכולת של השליח להתבטל כלפי רצון ה' "לידע שהוא כגרון ביד החוצב ואינו רק כלי מוכן לעשות רצון ה'". אבל אם הוא "מצרף רצון עצמו" אינו שליח מצוה. המרגלים חטאו בכך שצירפו רצון עצמם, דהיינו הם בחנו את הדברים על פי ראות עיניהם (שם, ד"ה ולא תתורו):

כי ודאי היה נראה לעיני שכלם שאין בכוחם לכנוס... אבל אם היו מאמינים ומבטלים הסתכלותם לרצון ה' יתברך היה זה עצמו מסייע להם **לצאת מהטבע**, כמו שאמר הקב"ה לאברהם, צא מאצטגנינות שלך כו'.

משמעות הדברים היא שהתבטלות לרצון ה' מחייבת התגברות ויציאה מדרך הטבע, והמסירות

נפש במקרה זה היא היכולת של המרגלים להשליך נפשם מנגד ולסמוך על כך שהקב"ה יעשה נס ויכניסם לארץ ישראל אף שעל פי דרך הטבע לא נראה שיש סיכוי לכך. דבריו אלו של השפת-אמת הם המשך לאותה מסקנה שהובאה לעיל: הכניסה לארץ ישראל אמורה להיעשות באמצעות נס ואת זה המרגלים לא הבינו או לא רצו להבין.

המשמעות האקטואלית של הדברים ברורה: **האם אותם שליחים אינם אלא אנשי התנועה הציונית?** הם פורקי עול ואינם מבטלים רצונם לרצון ה', והביטוי המעשי לכך הוא שהם פועלים למען עלייה לארץ ישראל בדרך הטבע ובכך הם "מצרפים רצון עצמם".

רמז ברור לכך שהשפת-אמת רואה את תקופת המרגלים כדוגמה לתקופת הציונות נמצא בפסקה הבאה (שנת תרמ"ג, ד"ה בפסוק):

ולכן יש לנו ללמוד מזו הפרשה שהגם שבאמת לא היה הזמן מכל מקום אם היה הרצון בלבבות בני ישראל לה' יתברך כראוי היו באין **וכמו כן בגלות הזה** אם היתה לנו תשוקה של אמת לשוב אליו יתברך יחיש וימהר גאולתנו. אמן.

המשותף בין תקופת המרגלים לתקופת הציונות, שהיא תקופתו של השפת-אמת - שבשתיהן הכניסה לארץ ישראל אמורה להיות בדרך הנס. את זה לא הבינו המרגלים וזוהי גם טעותם של הציונים. הסיכוי היחיד לגאולה הוא על ידי **"תשוקה של אמת לשוב אליו יתברך"** ואז **"ימהר ויחיש גאולתנו"**.

דבריו אלו על גאולה בדרך הנס, וכן הקביעה שהובאה לעיל שהקב"ה **"נתן לנו את ארץ ישראל בדרך נס, שבדרך הטבע אין לנו מקום בעולם הזה"** מעוררים תמיהה: האם לא תיתכן בכלל גאולה בדרך הטבע? הרי קביעה זו עומדת בסתירה למאמר חז"ל הידוע על הפסוק: **"אני ה' בעתה אחישנה"**, שאותו מפרשים חז"ל (סנהדרין צח, א): **"זכו אחישנה (נס) לא זכו בעתה (טבע)!"**

אכן, עיון מעמיק בדברי השפת-אמת בדרשות אחרות בפרשת שלח וכן בדרשות נוספות לאורך ספריו מוכיח שהשפת-אמת לא התעלם מהאפשרות של גאולה בדרך הטבע, והוא מתייחס אליה במקומות רבים.

על מנת להבין את המשמעות של גאולה בדרך הטבע על פי דרכו, והיחס בינה לבין גאולה בדרך הנס יש צורך לערוך בירור רחב ומקיף יותר מכפי שנעשה עד כה.

ה. 'בעתה' ו'אחישנה' - גאולה בדרך הטבע וגאולה בדרך הנס

השפת-אמת, בדרשותיו לפרשת שלח²¹, מרבה לצטט את מדרשי חז"ל המביאים כמה טעמים לכך שמלכתחילה (קודם לחטא המרגלים) היתה כוונה להכניס את עם ישראל לארץ ישראל לאחר ארבעים שנה של הליכה במדבר, בניגוד למה שמשמע מפשטם של כתובים שההליכה ארבעים שנה במדבר היא תוצאה של חטא המרגלים. לדוגמה, מדרש תנחומא בראש פרשת בשלח, הקודמת לפרשת המרגלים:

...ועוד קרוב הדרך לחזור למצרים... והקיפן במדבר ארבעים שנה. אמר הקב"ה אם אני מוליכן דרך פשוטה, עכשיו מחזיקין איש בשדה ובכרם ומבטלין מן התורה, אלא אני מוליכן דרך המדבר ויאכלו את המן וישתו מי באר, והתורה מתיישבת בגופן.

21. שנת תרל"ט ד"ה יש להבין; תרמ"ג ד"ה בפסוק; תרמ"ד ד"ה בפסוק ועוד.

וכן במדרש רבה שם:

"ולא נחם אלקים"... אמר רבי שמעון בר אבא אמר רבי יוחנן כיון ששמעו הכנענים שישראל נכנסין לארץ עמדו וקצצו הנטיעות שהיו להן כיון ששמעו שנתעכבו במדבר ארבעים שנה היו סבורים שבמדבר תהא דירתם עמדו ונטעו האילנות וגדלו אותן ואחר כך הכניסם לארץ. ורבינו הגדול אומר לפי שבקש הקב"ה לתן אימתן של ישראל על עובדי כוכבים עכבן ארבעים שנה במדבר ומאיר להם בעמוד ענן ביום ובעמוד אש לילה ושמעו כל העובדי כוכבים ונפלה עליהם רעדה שנאמר (שמות טו, טז) "תפל עליהם אימתה ופחד" ואחריו מה כתיב (שם שם, יז) "תביאמו ותטעמו".

מלכתחילה היתה כוונה להוליך את עם ישראל במדבר ארבעים שנה כדי להכשיר את הקרקע לקראת הכניסה לארץ. השפת-אמת רואה את התכנון להיכנס לאחר ארבעים שנה כתכנון לכניסה בדרך הטבע. לדעתו זוהי גם הסיבה שהמרגלים סירבו להיכנס (שנת תרמ"ג ד"ה בפסוק):

כי בוודאי הרגישו המרגלים כי אינם מוכנים לכנוס לארץ ישראל כמו שכתבתי במקום אחר, דכתיב: לכל זמן ועת כו', ולא היו מוכנים לכנוס עד ארבעים שנה.

גם למרגלים היה ברור שמטרת ההליכה במדבר היא כדי להיכנס משם לארץ ישראל ואין כוונה להישאר שם לנצח. כל רצונם היה לדחות את הכניסה לסוף ארבעים שנה בהתאם לתכנית המקורית, ולא להיכנס מיידי²².

ואכן קשה, במה טעו המרגלים, ומדוע נענשו? על כך משיב השפת-אמת (שנת תרל"ט ד"ה יש להבין):

אבל כתיב תחת השמים. אכן למעלה מן השמים יש חפץ בלי עת. וכן היה מדרגת בני ישראל במדבר שהיו למעלה מן הזמן. לכן היה בכוחם לכנוס בלי עת שנתקן מצד הטבע. ולכן המרגלים הבינו כי אין העת מיוחד להכניסם וזה היה אמת כנ"ל. אף על פי כן היה להם להאמין בהבורא יתברך כי היו נכנסים. וזהו שאמרו יהושע וכלב טובה הארץ מאד כו' אם חפץ בנו ה' והביא כו'. פירוש, כי אם שלא נתקן עדין הארץ. אבל כאשר יכניסם הבורא יתברך תתרום ותתעלה הארץ למעלה מהטבע והזמן.

טעותם של המרגלים היא בכך שלא האמינו באפשרות ובהזדמנות של גאולה בדרך נס המתאימה ל"מדרגת בני ישראל במדבר שהיו למעלה מן הזמן". לדעתו זהו גם ההבדל בין המרגלים לבין יהושע וכלב שהבינו שרצון ה' הוא להכניסם בדרך נס²³.

בשנת תרמ"ג חוזר השפת-אמת על הסבר זה, והוא מצרף לדבריו את מאמר חז"ל על "בעתה אחישנה":

וזהו שלח לך כו'. כי אם היו מצליחים בשליחותם והיו נכנסין באופן זה שלמעלה מן הזמן

22. אמנם במקומות אחרים מפרש השפ"א את טעם המרגלים כסירוב מוחלט להיכנס לארץ, עיי' למשל תרל"ט ד"ה איתא בזוהר: "כי המרגלים חשבו הכא (-במדבר) אנו רישין (-מנהיגים) ובארעא (-בארץ ישראל) לא נוכי להיות רישין", והשווה לדברי הרב קוק, שמועות ראייה, פרשת שלח, הוצאת המחלקה לחינוך ולתרבות תורניים בגולה (ירושלים) ובהערות מו"ר הרב ח"י הדרי 'בשולי השמועה', אולם ההסבר המרכזי המוזכר פעמים רבות בדרשותיו הוא רצונם של המרגלים לדחות את הכניסה בארבעים שנה.

23. כך מפרש השפ"א את דברי כלב "עלה נעלה וירשנו אותה". כוונת כלב היא: "הגם כמו שאנחנו עתה אין בנו יכולת אבל הקב"ה יעלה אותנו למעלה מן הטבע. וזהו שכתוב עשו סולמות כו'". (תרמ"ד ד"ה בפסוק), על פי דברי המדרש בילק"ש ח"א, רמז תשמג: "אם יאמר עשו סולמות ועלו לרקיע לא נשמע לזו".

והטבע היה גם משה רבינו ע"ה נכנס עמהם²⁴. **וכן כתיב בגאולה העתידה בעתה אחישנה, זכו אחישנה כו'.** והכל תלוי ברצון בני ישראל שעל ידי תשוקה באהבה רבה להי' יתברך מעוררין רצונו יתברך ואז אין מניעה מצד הזמן והטבע. לסיכום, חטאם של המרגלים הוא ברצונם להמתין לגאולה בדרך הטבע ובכך להחמיץ את ההזדמנות לכניסה בדרך הנס. **השפת-אמת עשה כאן את הבלתי-יאומן: חטא המרגלים מזוהה כחטא הציונים במהופך; גם אלו וגם ואלו רוצים להיכנס לארץ בדרך הטבע.** בשל כך רוצים המרגלים לאחר את הכניסה ובכך להחמיץ את ההזדמנות לכניסה בדרך הנס, ואילו הציונים רוצים להקדים את הכניסה, ולא לחכות לנס. **על כן יש להתנגד להם ולהמתין לגאולה בדרך הנס.** בעוד שהציונות הדתית רואה את היהדות החרדית כגרסה המודרנית של חטא המרגלים, בא השפת-אמת והופך את הקערה על פיה: **הציונים, הם החוטאים בחטא המרגלים!!!**

ועדיין יש לתמוה: האם בגלל רצונם של המרגלים לעכב את הכניסה לארץ בארבעים שנה כדי להיכנס בדרך הטבע ראויים המרגלים לעונש כה חמור? לכן מוסיף השפת-אמת, שההבדל בין גאולה נסית לטבעית הוא הבדל מהותי ומשמעותי (שנת תרמ"ד ד"ה בפסוק):
אבל למעלה בשמים, כמו שהיו דור המדבר נמשכין אחר הנהגת משה רבינו ע"ה שהוריד להם תורה מן השמים והנהגה זו היא למעלה מהטבע... ובמדרגת משה רבינו ע"ה היו יכולים לכנוס והיו מתעלין ומתרוממין מן הטבע... **ואם היו נכנסין באמת באופן זה בכוחו של משה רבינו ע"ה לא היה עוד גלות,** כמו התורה שנתן לנו משה רבינו ע"ה שנשאר לדורות... וזהו שכתבו חז"ל **שעל ידי חטא המרגלים נקבע בכיה לדורות בט' באב.** הרמז כנ"ל שלולא חטאם לא היה נחרב המקדש כנ"ל.

המרגלים החמיצו את ההזדמנות לגאולה בדרך הנס, ובכך החמיצו את ההזדמנות לגאולה נצחית שאין אחריה גלויות. גאולה בדרך הנס היא גאולה בכוחו של משה, וכמו שהתורה נצחית משום שניתנה על ידו כך גאולה בכוחו היא נצחית. זוהי כנראה גם משמעות המשפט: "שבדרך הטבע אין לנו מקום בעולם הזה". בדרך הטבע אין לנו אפשרות להיאחז בעולם הזה בקביעות. כניסה לארץ ישראל בדרך זו נידונה מראש לכניסה ארעית.

השפת-אמת רואה את התקופה שלו כתקופה של הגלות האחרונה, וממילא הגאולה שתבוא אחריה היא הגאולה האחרונה והנצחית, ולכן בתקופה זו האפשרות היחידה העומדת על הפרק היא גאולה בדרך הנס. אילולא חטא המרגלים, גאולת מצרים היתה יכולה להיות גאולה ראשונה ואחרונה גם יחד²⁵.

היכולת להיאחז בעולם הזה ובארץ ישראל בקביעות היא רק מתוך הביטול "לידע שהוא רק כגרזן ביד החוצב בו ממש". והגאולה המאפשרת ביטול זה היא גאולה בדרך הנס שהיא בסייעתא דשמיא, ולא בכוח אנוש²⁶.

24. ספר הזכות, שלח, ד"ה שלח לך.

25. עיי שפ"א וישב, שנת תרמ"ג ד"ה במדרש.

26. עיי גם שנת תרמ"ב ד"ה בענין: "ובאמת בחינת ארץ ישראל היא בחינת דוד המלך ע"ה דלית ליה מגרמיה כלום" (זוהר ח"א קע, א). וכן שנת תרנ"א ד"ה במדרש: "אבל מלחמת ארץ כנען אינו בכוח האדם כמו שכתוב, כי לא בחרבם ירשו ארץ".

לכל הנ"ל יש להוסיף שגם כשהשפת-אמת מדבר על גאולה בדרך הטבע אין כוונתו לגאולה בדרך הציונות, אלא לכניסה לאחר תיקון הטבע, ולאחר שבני ישראל מוכנים לכך מצד מעשיהם²⁷. מטרת התוכנית המקורית של הליכה ארבעים שנה במדבר היא להביא את העם למצב שיהיו ראויים לגאולה מצד מעשיהם, ובמצב זה הכניסה לארץ היא בדרך הטבע. יוצא אפוא שההבדל בין גאולה בדרך הטבע לגאולה בדרך הנס, הוא שבדרך הטבע היא נעשית בצורה הדרגתית על ידי תיקון הדרגתי שבא מצד העם (וגאולה זו כאמור אינה יכולה להיות נצחית), ואילו גאולה בדרך הנס היא פתאומית במצב שהדור שפל, על ידי תשובה המזכה את העם בזירוה הגאולה על ידי נס (שנת תרמ"ג ד"ה בפסוק):

אם היתה לנו תשוקה של אמת לשוב אליו יתברך יחיש וימהר גאולתנו²⁸.

אולם בתקופה שאין תיקון הדרגתי או לחילופין תשובה פתאומית, שזוהי תקופת הציונות לפי דעת השפת-אמת²⁹, לא תיתכן גאולה³⁰.

לסיכום, השפת-אמת אינו יכול להסכים לציונות משתי סיבות:

1. בתקופתו, תקופת הגלות האחרונה, הגאולה היחידה האפשרית היא גאולה בדרך הנס. גאולה בדרך הטבע היא לעולם גאולה זמנית.
2. גאולה בדרך הטבע גם היא מחייבת תיקון הדרגתי, גאולה ללא תיקון מצד העם אינה אפשרית.

27. עיי שנת תרל"ז ד"ה במדרש יבש; תרל"ט ד"ה יש.

28. בשנת תרס"ד ד"ה במדרש מגדיר זאת השפ"א כך: "אם היו נמשכין אחר הנהגה עליונה היו נכנסין על פי דרך התורה שלמעלה מן הטבע כמו שהיה בקבלת התורה שאמרו חז"ל שנמשלו ישראל לתפוח שפריו קודם לעליו. פירוש דרך הטבע העליון קודמין והוא הכנה אל הפרי. אבל התורה שהיא פנימיות הכלל, בא הפרי מיד בלי הכנות הטבעי". בשנת תרנ"ז מצטט השפ"א פעם נוספת את הפסוק בישעיהו "בעתה אחישנה": "אבל כתיב בעתה אחישנה... פירוש כי הנהגתו יתברך שמו העולם מתלבש בדרך הטבע והזמן. אבל כפי הזדככות האדם וזכה להימשך אחר הנהגתו יתברך שמו בלי התלבשות הטבע ולכן אחישנה אפילו שלא כסדר הטבע. והנה ארץ ישראל בעצמה יש בה כמה מדרגות ואם היו נכנסין דור המדבר עם משה רבינו ע"ה היו באין לפנימיות ארץ ישראל למעלה מהתלבשות הטבע והזמן". השפ"א מתחיל לפסוק בישעיהו גם בספריו האחרים ובהקשרים נוספים ובכולם העיקרון הבסיסי דומה, עיי מקץ תרמ"ט ד"ה במדרש ותרנ"ג ד"ה ובמדרש, שם מזהה השפ"א את 'אחישנה' עם מדרגת יוסף: "אבל כשזוכין לבחינת השבת ובחינת יוסף הצדיק אין צריך להמתין על הקץ והיה נגאל קודם הקץ כי שם הוא למעלה מהשתנות העיתים", ו"כל ירידת יוסף למצרים הכנה אל הגלות". בפרשת עקב תרנ"א ד"ה ובמדרש: לוחות הראשונות הם בחינת "זכו אחישנה" ולוחות שניות "לא זכו בעתה". עיי גם שבת הגדול ד"ה חג, שבועות תרמ"ב ד"ה קריאת, שם תרנ"ח ד"ה ענין. לדעתו של הרב קוק "התעוררות חפצה של האומה בכללה לשוב אל ארצה, אל מהותה, אל רוחה ואל תכונתה - באמת אור של תשובה יש בה" (אורות התשובה פרק יז, ב). תפיסת הגאולה על פי הרב קוק וההבדלים בינו לבין השפ"א, היא נושא לדיון בפני עצמו החורג מגבולות המאמר.

30. בפרשת עקב תרמ"ג ד"ה והיה משמע שתיבתן גאולה גם לא בזכות המעשים, אבל היא אינה כלולה לא ב"בעתה" ולא ב"אחישנה": "יהו שכתוב והיה לשון שמחה כשיהיה השכר עקב שתשמעון כדאיאת זכו אחישנה כו' והגם שיהיה הגאולה על כל פנים, אבל שמחה לפניו יתברך כשיהיה בזכות מעשינו". וצ"ע. העובדה שהשפ"א הזכיר את האפשרות של גאולה שאינה בזכות המעשים רק במקום בודד אחד, ולא בשאר המקומות שבהם הוא עוסק בנושא זה מוכיחה שאפשרות זו אינה מעשית על פי השקפתו.

ו. גאולה בדרך הטבע וגאולה בדרך הנס בתקופות אחרות לאורך ההיסטוריה של עם ישראל
עד כה עסקנו בשתי הזדמנויות לכניסה לארץ ישראל, בתקופת המרגלים ובתקופת הציונות שהיא תקופתו של השפת-אמת. בדרשות אחרות לאורך ספריו, מתייחס השפת-אמת לתקופות אחרות במהלך ההיסטוריה שבהן ניתנו הזדמנויות נוספות להיכנס לארץ שחלקן גם מומשו. עיון בדבריו ביחס לתקופות אלו יאפשר לנו לקבל תמונה מושלמת וברורה יותר על תפיסת הגאולה על פי משנתו.

1. תקופת האבות

בפרשת שלח (שנת תרל"ז ד"ה במדרש יבש), תוך כדי דיון על חטא המרגלים, מתייחס השפת-אמת לזכותם של האבות על ארץ ישראל:

כי האבות זכו לבחינת ארץ ישראל במעשיהם הטובים והיו מוכנים באמת לבחינת ארץ הקדושה, כמו שכתוב, ארץ מגוריהם כו'.

על פי ההגדרות שראינו לעיל, נראה שהשפת-אמת מתכוון לכך שהאבות זכו לארץ ישראל בדרך הטבע, "בכוח מעשיהם". תקופת האבות איננה תקופה של נסים, וכזכור, לדעת השפת-אמת גאולה בדרך הטבע היא גאולה זמנית. האם זו הסיבה שבסופה של תקופת האבות היתה גלות מצרים?

נראה שזו אינה הסיבה העיקרית. לדעת השפת-אמת, תכלית הכניסה לארץ ישראל היא להוציא את הארץ מתחת יד הכנעני כדי שתהיה נחלת ה'. תכלית זו אינה יכולה להיות מושגת על ידי האבות, משום שהאבות הם מעל הבחינה של ירידה למקומות אפלים לצורך תיקונם, ותפקיד זה שייך לעם ישראל. כך אומר השפת-אמת בדרשה לפרשת וארא (שנת תרמ"ח ד"ה בפסוק) על הפסוק: "וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב בא-ל ש-די ושמי ה' לא נודעתי להם":

כי האבות היתה תשוקתם להוציא ארץ ישראל מתחת יד הכנעני, אבל הם היו קדושים מאוד ולא היו יכולים לירד במקומות אפלים כאלו, ונתקן על ידי בני ישראל. והנה באמת האבות הכינו כל אלה התיקונים. רק על ידי בני ישראל נגמר הכול מכוח אל הפועל³¹.

האבות בכניסתם לארץ ישראל הכשירו את הקרקע (תרתי משמע) לקראת משימה זו, אבל הם לא היו מיועדים לסיימה. על כן כניסתם לארץ ישראל מראש היתה לתקופה מוגבלת. תהליך זה של ירידה לצורך עלייה לגבי ארץ ישראל הוא אותו תהליך של ירידת עם ישראל למצרים, והוא מקביל לברייתו של עולם - מעיקרא חשוכא והדר נהורא:

כי מקודם היה צריך להיות ארץ ישראל תחת הכנעני ואחר כך לצאת משם. וכמו כן היו בני ישראל צריכים מקודם להיות משועבדין לפרעה, אחר כך להכניסם להיות עבדי ה'... וכמו כן יכול היה הקב"ה לבראות בני ישראל להיות נקיים כמלאכי השרת, אבל התיקון בעולם הזה צריך להיות כברייתו של עולם, מעיקרא חשוכא והדר נהורא (שבת עז, ב). וכן כתיב, והארץ היתה תוהו, אחר כך יהי אור ... לכן נשלחו נשמות בני ישראל, שהגם שיתלבשו באלה הגופות עם כל זה יזכו לגאולה ולהעלות כל אלה המקומות. וכמו שנאלו בני ישראל ממצרים ונדככו בכור הברזל להיות כסף צרוף כמו כן נזדכך ארץ ישראל להיות נחלת ה'.

בדרשה אחרת על אותו פסוק (שם תרמ"ט ד"ה בפסוק) מוסיף השפת-אמת הבדל נוסף בין האבות לעם ישראל: כוחם של האבות היה לברר כבוד מלכות ה' בעולם בלי נסים, ואילו אצל

31. וכן וארא תרמ"ט ד"ה בפסוק: "כי האבות הן המרכבה (בראשית רבה מז, ו) והם רוחניות בלי גשמיות".

עם ישראל הדבר נעשה על ידי נסים, משום שזוהי המדרגה המיוחדת לעם ישראל: אכן האבות הקדושים כוחם היה יפה לברר כבוד מלכותו יתברך בעולם בלי נסים וגברו על כל הטבע. כמו שכתוב במשנה, עשרה נסיונות נתנסה אברהם אבינו ע"ה כו' ועשרה נסים נעשו לאבותינו... כי על ידי שאברהם אבינו ע"ה בכוחו גבר כל מיני הסתרות של הטבע... לכן עשה הקב"ה לאבותינו עשרה נסים... ובי אלו הדרכים נמצאו בבני ישראל מה שזרעו האבות בהם כוח האמונה, ועיקר המדרגה המיוחדת לבני ישראל היא הנהגת התורה על ידי משה רבינו ע"ה שהוא התגלות הנסים להיות מתנהגין בפרהסיא שלא כדרך הטבע. לסיכום, הכניסה לארץ ישראל לצורך תיקון שלם ונצחי יכולה להיעשות רק בשני תנאים: א. כניסה של העם ולא של יחידים. ב. כניסה על ידי נס³².

שני התנאים הללו אינם קיימים בתקופת האבות. האפשרות לממש את המשימה מתחילה בתקופת יציאת מצרים המסמלת עידן חדש של הנהגה נסית ובה נוצר עם ישראל.

2. תקופת בית שני - פורים וחנוכה

כדי להשלים את הסקירה ההיסטורית עלינו להתייחס לגאולה שבתקופת בית שני. ליתר דיוק, כוונתנו לשתי תקופות בבית שני שהשפת-אמת כורכן יחד בכמה מקומות: הגאולה שבאה בעקבות נס פורים והביאה לבניין הבית והגאולה בתקופת חנוכה שהיא גאולה משלטון זר בתוך ארץ ישראל. שתי תקופות אלו נחשבות לתקופות שאירעו בהן נסים. מעניין יהיה לבחון אילו משמעויות נותן השפת-אמת לנסים אלו, לאור העובדה שגם גאולות אלו זמניות היו, והרי לדבריו גאולה על ידי נס אמורה להיות גאולה נצחית!

בדרשה לפורים (שנת תרל"ד ד"ה נראה) אומר השפת-אמת שהכוח לחזור ולבנות את בית המקדש השני היה על ידי נס פורים:

נראה כי נס דפורים היה הכנה לבית שני, כי היה צריך להיות כוח ועוז לבני ישראל. ועל ידי הנס נגבה לבם ויכלו לחזור לבית המקדש.

אולם הרושם הכללי המתקבל מדרשותיו לפורים וחנוכה הוא שנסים אלו הם רק בגדר הכנה לנס שיתרחש לעתיד לבוא, קודם הגאולה האחרונה. וכך בהמשכה של הדרשה: וכן אפשר שיהיה לעתיד נס כזה קודם הגאולה כמו שאמרנו חז"ל, מעמיד עליהם מלך כהמן כו', שנס זה הכנה לגאולה.

המן של פורים הוא רק הכנה להמן של לעתיד לבוא.

גם על נס חנוכה, שאותו הוא רואה כנס האחרון קודם הגאולה העתידה, אומר השפת-אמת בדרשתו לחנוכה (שנת תרל"ז ד"ה חנוכה), שהוא נעשה כדי להביא "התחדשות עד ביאת הגואל": חנוכה הוא נס אחרון שנעשה לנו, על כן יש להתחזק בזה הנס יותר. הגם כי היה ביד הקב"ה לשמור את בני ישראל שלא ישלטו עליהם השונאים ושלא יצטרכו לנס. אך אדרבא הוא להראות כי אין לבני ישראל קיום רק בהארות הבאים מעולם העליון למעלה מהטבע... וזה עצמו טעם כל הדי' מלכויות כדי שיצטרכו בני ישראל תמיד לעשות להם נסים... ולכן כשעשה

32. עיי' שלח תרנ"א ד"ה במדרש: "כי הנה בודאי כבוש הארץ היה דבר גדול שנתחבטו עליו אבות הראשונים והי' יתברך נשבע להם להורישם הארץ והוא בודאי תיקון כל החטא לברר הטוב מהרע להוציא הארץ מתחת יד כנען להיות נחלת ה'; והוא אינו בכח אנושי".

הקב"ה נס לאבותינו היה להם מזה חיות וכשנסתלק הארת הנס הוצרך לעשות להם נס אחר וכן היה תמיד. נמצא כי נס דחנוכה עדיין מאיר לנו כיון שהקב"ה לא עשה לנו עדיין נס נגלה אחר נס זה מוכח שעדיין יש הארת הנס דחנוכה... לכן נקרא חנוכה, מלשון חינוך והתחדשות³³, כי נס זה יש בו ההתחדשות עד ביאת הגואל...

קיומם של בני ישראל הוא מכוח נסים שנעשו במהלך ההסטוריה, כל אימת "שההתחדשות של הנס נתיישן על ידי כובד הגלות", הקב"ה עושה נס אחר. הנס האחרון הקודם לגאולה האחרונה הוא חנוכה, ומכאן גם שמו "על שם החינוך כי הוא הכנה וחינוך לגאולה העתידה"³⁴. גם במספר שמונה רואה השפת-אמת רמז לכך (שנת תרמ"ח ד"ה ענין):

וחי ימים הוא סימן שהוא הכנה לגאולה העתידה כדאיתא³⁵: לימות המשיח כנור של שמונה נימין.

החשיבות המיוחדת שמייחס השפת-אמת לנס חנוכה באה לידי ביטוי בדרשות אחרות שבהן הוא משווה בין הניצחון במלחמה לנס הנרות. וכך הוא כותב (שנת תרמ"א ד"ה חז"ל):

חז"ל עשו עיקר מנס הנרות הגם כי היה הרבה נפלאות במלחמותיהם שיצאו מתחת יד מלכות יוון, רק הענין הוא על פי מה שכתוב שקבעו להלל ולהודות. והודאה הוא על מה שיצאו מתחת יד הרשעים. והלל הוא על שנכנסנו תחת יד מלכות שמים... וצריך להיות עיקר השמחה מה שיצאנו לחירות כדי שנוכל לקבל אחר כך מלכות שמים. ולכן עשו חכמי הדור עיקר הזכרון בנרות להראות כי עיקר השמחה מהגאולה על ידי שזכינו לחזור להסתופף בבית א-להינו...³⁶

לא המלחמות אלא נס הנרות הוא גולת הכותרת בגאולת חנוכה, ומגאולה זו יש ללמוד לגלותינו עתה (שנת תרמ"א שם):

אם כי רבו מכאובינו. יש לשכוח הכל ולהתאונן רק על מיעוט עבודת ה' יתברך. כי כפי צער הגלות כן יהיה הגאולה, כי הגלות הוא הכנה אל הגאולה.

ז. סיכום

לשפת-אמת עמדה נחרצת על הצורך בנס כדי להביא לגאולה האחרונה; נס זה יבוא על ידי תשובה פתאומית של העם מתוך מצב של שפלות. גאולה זו הייתה יכולה להתממש סמוך ליציאת מצרים, אולם היא לא התרחשה עקב חטא המרגלים. מעתה שתי הגאולות שהתרחשו עד כה

33. חידושי הרי"ם, חנוכה ד"ה חנוכה נקרא.

34. שם תרמ"ז ד"ה ושם: "וכן שמעתי מפי מו"ז ז"ל עד שתכלה רגל מן השוק שעל ידי נר חנוכה מתבטל הרגילות ויכולין לצאת מן ההרגל והטבע לבוא להתחדשות". ועיי גם תרמ"ח ד"ה איתא במדרשים.

35. פסיקתא רבתי כא, ד"ה עלי עשור.

36. עיי גם תרל"ט ד"ה חנוכה: "ולכן אחר יגיעות מלחמות הגדולות עם מלכות יוון לא היה כוח לבני ישראל לעמוד על השלמות ועזר להם הבורא יתברך בדרך נס שנתברך זאת הנקודה ובאו ברגע אחת לכל השלמות... והוא נחמה גם לדורותינו עתה בראותינו שפלותינו בכל דור יורדין מטה מטה. עם כל זה תקוותינו רבה בה' יתברך אשר בבוא עת הגאולה במהרה בימינו אמן ברגע אחת נוכל לבוא אל השלמות בעזרת ה' יתברך".

זכורני שבמשך שנים למדתי את השפ"א הזה על היחס שבין הניצחון במלחמה לבין נס פך השמן וראיתי בו לא יותר מוורט יפה לחנוכה, אולם לאחר שעמדתי על המשמעות האקטואלית-פוליטית של דרשה זו הדברים קיבלו ממד אחר לגמרי.

במהלך ההיסטוריה, בתקופת יהושע ובתקופת בית שני, נועדו מראש להיות זמניות. בתקופת יהושע - מחמת היותה בעיקרה בדרך הטבע, ובתקופת בית שני למרות הנסים שהתרחשו בה, נסים אלו מיועדים רק לצורך הכנה לקראת נס גאולת העתיד. ההיסטוריה של עם ישראל מתחילת יצירתם ביציאת מצרים ועד לגאולה האחרונה רצופה נסים; זו גם הסיבה שמצוה לזכור את יציאת מצרים בכל יום (פרשת זכור, שנת תר"מ ד"ה במדרש): והנה מצוה לזכור יציאת מצרים בכל יום... והטעם, כי בני ישראל לעולם הנהגה שלהם למעלה מהטבע וצריכים לנסים ונפלאות תמיד... נסים אלו הם התנאי לקיומו של עם ישראל וליכולת האחיזה שלו בעולם ובארץ ישראל.

ה. בשולי המאמר

לאחרונה, לרגל מלאת מאה שנה לפטירתו של השפת-אמת ולרגל ההתנתקות, נתפרסמו מספר מאמרים אודות יחסו לציונות ולציונים. באחד ממאמרים אלו נכתבו דברי ביקורת על עמדתו של האדמו"ר מגור הנוכחי בעניין ההצטרפות לממשלה לצורך תוכנית ההתנתקות, מתוך הנחה שלו היה השפת-אמת חי בתקופה זו היה ודאי פועל בצורה שונה וחיובית יותר ביחס לארץ ישראל ומתנגד לכך. כך כתב למשל הרב חנן פורת ('מעט מן האור', פרשת בא תשס"ה):

צאו וראו כיצד התדרדרה חסידות גור מה"חידושי הרי"ם" וה"שפת אמת" עד להנהגתה הנוכחית המנחה את דרכה של אגודת ישראל. מה למען השם היה אומר בעל ה"שפת אמת" שחתר אל האמת ויקד באהבת ארץ ישראל, אילו היה יודע שממשיכי דרכו מנחים כיום את חברי הכנסת מטעמים להרים ידם למען ממשלה המבקשת לעקור בני מגבולם ויהודים מביתם!

התבססות על העובדות ההיסטוריות בלבד אכן יוצרת רושם שכביכול התנגדותו של השפת-אמת לציונות נבעה מפני החשש שתפעל להרחקתם של יהודים משמירת תורה ומצוות. אולם כפי שהוכח במאמר זה, התנגדותו לציונות איננה נובעת רק מחמת חילוניותה של תנועה זו, אלא קשורה לתפיסת הגאולה על פי השקפת עולמו שאיננה עולה בקנה אחד עם התהליכים המתרחשים בתקופת הציונות. במילים אחרות, **התנגדותו של השפת-אמת איננה רק לציונות החילונית אלא גם לציונות הדתית**. לאור כל הנ"ל יש להניח שעמדתו של האדמו"ר הנוכחי דווקא מושפעת מהשקפת עולמו של השפת-אמת.³⁷

37. לציונות הדתית יש מסורת של נאיביות ותמימות ביחס לציבור החרדי עד שחוטפים מהם סטירת לחי. אברהם רובינשטיין, שהביא לעיל את הסיפור על פגשיתו של הרב ריינס עם השפת-אמת, מצטט את התרשמותו של הרב ריינס מהשפ"א: "הרה"ק מגור שליט"א אמר אז בפה מלא כי אף שליבו איננו הולך אחר הציונות... בכ"ז חלילה לו לצאת נגד הציונות, ורק בוקי סריקי תלו בו אלה שאומרים כי בדעתו לעשות איסור נגד הציונות". רובינשטיין כותב שבעבור זמן מה הוברר לרב ריינס שרק יום לפני קיום הפגישה ציווה השפ"א לרב אחד לחתום על כרוז נגד הציונות. נאיביות זו מאפיינת גם את דבריו של הרב חנן פורת.